

УДК 124.2 : 165.21

СЕМІОСФЕРА ЯК СЕМІОТИЧНА РЕАЛЬНІСТЬ (ДО КОНЦЕПЦІЇ А. СОЛОМОНІКА)

Полулях Ю.Ю.

У статті розглядається концепція семіосфери А. Соломоніка. Дана концепція є репрезентативною для сучасної філософської думки.

Ключові слова: *семіосфера, семіотична реальність, А. Соломонік, Ю. Лотман*

Введене Ю. Лотманом у філософський і науковий дискурси поняття семіосфери широко застосовується в сучасних дослідженнях і аналітиках соціокультурного буття і окремих його феноменів. Як помічає Р. Зайнетдінова, побудова моделі семіосфери культури «дозволяє виявити основні значення знакових систем певної культури, розшифрувати її «мову», визначити її власні поняття і специфічну логіку»⁸ [1, с. 5]. Враховуючи, що сама культура у концепції Ю. Лотмана з'являється як наслідок маніфестації семіосфери, її актуалізації в бутті людини (і відповідній актуалізації людини через знаково-текстуальні практики), то виявлення знакової структурації того або іншого культурного цілого з'являється не просто як семіотичне моделювання, а як аналітика конкретизації універсальних іманентних механізмів семіосфери в певній системі колективного життя, яке стає культурним на основі цієї конкретизації. У зв'язку з поширенням комунікативних технологій та надлишковою семіотизацією людського буття у сучасному інформаційному суспільстві, набуває актуальності розгляд загальних принципів знакової сфери існування людини, визначення їх функціональних елементів саме з точки зору іманентно-семіотичного конституювання. Однак визначення таких принципів потребує певного категоріального апарату, визначеного системністю та фундаментальністю своїх змістовних аспектів. Поняття семіосфери й виступає як специфічно системна й фундаментальна категорія, бо поняття «семіосфера» для семіотики володіє таким же значенням, як поняття «суспільство» для соціології і соціальної філософії, «культура» для культурології і філософії культури, «цивілізація» для цивілізаційного підходу, «буття» для онтології тощо. Але при цьому треба зауважити, що Ю. Лотман не надав поняттю семіосфери чіткого

---

⁸ Тут і далі переклад з російської мій. – Ю.П.

визначення, що дозволяє різним дослідникам формулювати зміст цієї категорії у навіть протилежному значенні, ніж у Ю. Лотмана. Ціллю статті і є розгляд трансформації змісту поняття семіосфери Ю. Лотмана на прикладі концепції семіосфери А. Соломоніка.

Виходячи з того факту, що усякий культурний об'єкт (артефакт) є тим або іншим чином організована текстуальна цілісність, Ю. Лотман в рамках концепту семіосфери бачить витoki цієї цілісності не у іманентно-семантичній структурі об'єкта, а загальній семіотичній системності: «чіткі і функціонально однозначні системи в реальному функціонуванні не існують самі по собі, в ізолюваному вигляді. Вицленення їх обумовлено лише евристичною необхідністю. Жодна з них, узята окремо, фактично не працездатна. Вони функціонують, лише будучи занурені в якийсь семіотичний континуум, заповнений різнотипними і такими, що знаходяться на різному рівні організації семіотичними утвореннями» [2, с. 11-12]. Фіксація цього семіотичного континууму, який визначає цілісність як одиничного тексту, так і сукупної організації цих текстів, призводить до концептуалізації поняття семіосфери: «було встановлено, що мінімальною працюючою семіотичною структурою є не одна штучно ізолювана мова або текст на такій мові, а паралельна пара взаємно-неперекладних, але, проте, зв'язаних блоком перекладання мов. Такий механізм є мінімальним осередком генерування нових повідомлень. Він же — мінімальна одиниця такого семіотичного об'єкту, як культура. Таким чином, культура виявляється двоєдиною (мінімально) і одночасно нероз'ємно-єдиною мінімальною працюючою семіотичною структурою. Такий підхід висунув поняття семіосфери» [3, с. 152].

У лотманівській семіотичній теорії семіосфера з'являється не просто як знаково-текстуальне або структурний простір означування. Семіосфера в першу чергу з'являється як континуальна цілісність, завдяки якій лише і можливе функціонування знаків, значущих структур, семіозис, семіотична особистість тощо, і лише в другу чергу розкривається як простір знаково-комунікативних практик і технік. Семіосфера – буття знаків, їх генеративна умова, а не самі знаки. Іншими словами, семіосфера забезпечує виникнення, становлення і динаміку знаків і знакових систем, проте до них не зводиться і ними суттєво не визначається. Семіосфера – це простір виробництва значення, організований за принципом, згідно з яким жоден знак, організм, текст, або культура може існувати окремо — він завжди вимагає іншого знаку, тексту, культури.

Ю. Лотман в першу чергу зосередив увагу на виявленні механізмів динаміки семіосфери (переклад, діалогічність, вибух, відмежованість, неоднорідність), розглядаючи саму семіосферу як універсальне продуктивне джерело інформації. Проте головний недолік такого визначення – його абстрактність і необмежена широта вживання.

Втім, абстрактність не лише визначення, але і самої семіосфери (абстрактність семіотичного простору), підкреслюється і самим Ю. Лотманом: «Якщо ноосфера має матеріально-просторове буття, охоплюючи частину нашої планети, то простір семіосфери носить абстрактний характер» [2, с. 13]. У даному випадку йдеться про те, що усі семіотичні механізми трансляції інформації володіють певними властивостями (перекладом, діалогічністю, неоднорідністю тощо), і абстрагована сукупність цих властивостей в чистому вигляді дає чистий семіотичний простір – саме це має на увазі в лотманівській семіотиці під семіосферою. Семіотичні (комунікаційні, смислові, інформаційні – всі ці поняття використовуються Ю. Лотманом як рівнозначні) властивості, абстраговані від самих семіотичних об'єктів, і є семіосферою. Вона стає важлива лише як умова знаку, а не сам знак, як «ідея» тексту, а не його «матерія». Проте при цьому Ю. Лотману тісно в рамках подібного визначення, і він постійно звертається до конкретних реальних фактів культурної і знакової динаміки, і саме в них він знаходить ті самі властивості, незалежне існування яких від цих фактів він постулював. Тим самим, не дивлячись на свою абстрактну природу, семіосфера виявляє себе як конкретні серії феноменів. Саме в цьому основне протиріччя концепції Ю. Лотмана, який, визначаючи семіосферу як абстрактну сутність, проте не зміг описати семіосферу поза її проявами, а ці прояви, як він сам і вказує, не існують зовні семіосфери, та і існують лише завдяки ній.

Таким чином, під семіосферою Ю. Лотман розуміє не реальну сукупність знаків і текстів, знакових і комунікаційних систем, а абстрактний інформаційний простір, який робить можливим ці знаки, тексти тощо. Саме прото-інформація, а не її носії – ось що є головним для існування семіосфери, оскільки вона – між знаками, текстами, культурами. Вона в певному значенні є деріданським «слідом», тобто умовою можливості артикуляції смислу, умовою прояву смислу, проте лотманівська семіотика далека від постмодерністських стратегій постструктуралізму. Проте в цілому Ю. Лотман не уникнув інформаційно-комунікативної інтерпретації структуралізму в подоланні власного раннього структуралізму. В даному випадку ми маємо на увазі, що для лотманівської концепції семіосфери є фундаментальними три принципи комунікативної теорії структуралізму, а саме [4, с. 91-92]:

- 1) код передує повідомленню (семіосфера передує значенням і знакам);
- 2) код незалежний від повідомлення (семіосфера незалежна від значень і знаків);
- 3) код незалежний від передавальної сторони, він служить лише обмежувачем інформації, яка передається (семіосфера незалежна від поза-семіотичної реальності, вона лише трансформує не-семіотичні феномени у семіотичні).

Це основні положення та протиріччя лотманівської концепції семіосфери. А. Соломонік в рамках побудови нової семіотичної теорії звертається до цього концепту й відразу переосмислює його, визначаючи семіосферу як семіотичну

реальність і надаючи поняттю нового значення на пересіченні семантики буттєвих реальностей і різноманітних сфер людської діяльності. Людина, вказує автор, постійно має справу з природною (онтологічною) і семіотичною реальностями, знаходячись у різних сферах людської діяльності: «Два типи реальності і області людської активності пов'язані між собою. При будь-якій взаємодії усередині реальностей, які вступають у зв'язок, відбуваються зрушення – зазвичай кількісного плану, інколи якісного. Після змін, що сталися, люди стикаються вже з іншим станом тієї або іншої реальності, і вони сприймають її як цілісну даність на кожен момент часу» [5, с. 152].

Онтологічна (об'єктивна) реальність, яка складається з матеріальних предметів і явищ, як примордіальна реальність, що існувала до людини і визначила сутність антропогенезу, поряд з семіотичною реальністю споживає всі результати людської діяльності, відповідно перетворюючись і істотно видозмінюючись (зрозуміло, в межах антропологічного простору впливу). Сучасна онтологічна реальність, дана людині, значно відрізняється від первинної, і А. Соломонік вводить відмінність між першою природою, яка існувала на початку антропогенезу на Землі, і другою природою, яка з'явилася в результаті впливу людини на навколишню дійсність: «Питома вага другої природи в загальному балансі онтологічної реальності весь час збільшується за рахунок зменшення долі першої природи в результаті практичної діяльності людей, наукових досліджень, а також під впливом ідеології, релігії, мистецтва і вчення. Кожне нове покоління стикається з іншим якісним і кількісним станом онтологічної реальності і як би починає свій власний цикл взаємодії з нею» [5, с. 152-153].

Вплив на онтологічну реальність відбувається як за допомогою знарядь праці, так і знакових систем. У знаках екстеріорізується внутрішній світ людей, через знаки люди кооперуються в своїх діях з пристосування до природи і по перетворенню природи згідно з потребами людини. В результаті функціонування і прогресу знаків і знакових систем продукується і весь час модифікується семіосфера – сукупна інтеграційна реальність знакових засобів, які використовуються: «предметами семіотичної реальності залишаються лише знаки, знакові системи і теоретичні інструкції з приводу їх використання та вживання» [5, с. 139]. У подальшому генезисі людського суспільства і культури семіосфера служить фундаментом для створення як нових знарядь праці, так і наукових розробок, міфів, витворів мистецтва, постулатів релігії, підручників тощо [5, с. 153].

Головною функцією семіосфери А. Соломонік вважає трансляцію знакових систем, створених в рамках певної культурної традиції, в іншу культурну традицію, не знайому з цими знаковими системами, які відтворюються в системі нової культури з іншим семіотичним наповненням: «Так, створення алфавітної писемності мало місце на Близькому Сході, хоча дуже скоро (у масштабах світової

історії) перекинулося на інші географічні ареали, де було успішно освоєне для навчання грамоті і зміни всього культурного ландшафту в тих країнах, що сприйняли алфавітне письмо. Десятирічне позиційне числення було винайдене в Індії, звідки з часом проникло в інші країни світу. То ж стосується одиниць виміру різних величин (фізичних, хімічних тощо), як, втім, і загальної для всіх наук термінології. Поширення християнства було супроводжено перекладом Святого писання різними мовами народів світу, при цьому воно повністю змінювало духовний потенціал населення країн, де жили ці народи» [5, с. 154].

Кожен вид діяльності по-своєму модифікує знакові засоби, які надаються семіосферою, відповідно до специфіки тієї діяльності, де знакові засоби реалізуються. Наприклад, вербальні знаки у міфі здійснюються за законами міфологічної діяльності, у поезії – за законами поетичної діяльності тощо. Тому в системі взаємодії реальностей і людської активності семіосфера служить свого роду фільтром. Проте в даному випадку семіотична фільтрація розуміється А. Соломоніком інакше, ніж Ю. Лотманом, який розуміє під семіотичною фільтрацією переклад іншої семіотичної або поза-семіотичної реальності «мовою» семіосфери [5, с. 14]. Згідно з А. Соломоніком, семіосфера, забезпечуючи кожен вид людських намірів відповідним семіотичним оснащенням, запускає їх по конкретному вектору подальших дій: практичному, науковому, учбовому, світоглядному, художньому тощо. Семіотична фільтрація в такому значенні постає не як розрізнення і переклад, а як конкретизація і специфікація. При цьому А. Соломонік вказує на певне «суперництво» каналів фільтрації: «Скажімо, канал міфотворчості протистоїть каналу наукової активності – чим далі просувається наука, тим більше усикається «шагренева шкіра» міфотворчості і релігійних уявлень. Може виявитися і паралелізм: одне і те ж явище може з'явитися в різних областях людської активності, наприклад, у науці і у освіті, але в різних іпостасях (будь-який учбовий предмет уявляється інакше, ніж в реальних наукових дослідженнях)» [5, с. 155-156].

В цілому, А. Соломонік у своєму підході до семіосфери якраз намагається обійти протиріччя лотманівської концепції, вводячи відмінність між семіотичною і онтологічною реальністю і зосереджуючи увагу не на абстрактному породженні інформації як умові знакової динаміки, а на самій знаковій динаміці і її відношенню до поза-знакового світу. У певному смислі, А. Соломонік повністю відходить від лотманівського визначення семіосфери і переосмислює поняття, виходячи із розуміння семіосфери не як інфосфери, підстави якої знаходяться у до-людських інформаційних патернах, а семіосфери як сфери знаків і знакових систем, які є результатом людської діяльності. Розрізняючи онтологічну і семіотичну реальність, А. Соломонік вводить відсутній у Ю. Лотмана принцип онтологічної диференціації – відмінності між об'єктами і знаками, відмінності між до-семіотичною реальністю і

семіосферою. По суті, у концепції Ю. Лотмана немає поза-семіотичної реальності, бо усяка поза-семіотична реальність (у лотманівському понятті семіотичного як інформаційного) є лише іно-семіотична реальність, оскільки інформаційні процеси пронизують увесь світ, і тому онтологічний статус семіосфери залишається не артикульованим. Проте, при тому, що підхід А. Соломоніка до семіосфери більш позитивний у онтологічному і категоріальному смислах, він, визначивши семіосферу як сукупність знакових систем, не співвідніс свою концепцію із лотманівською концепцією, тобто не показав роль виявлених Ю. Лотманом семіотичних механізмів по відношенню до постульованих їм самим семіотичним механізмам.

Позиція А. Соломоніка щодо трактування поняття семіосфери є досить репрезентативною для сучасної філософсько-культурологічної та соціологічної думки. Дослідники розглядають семіосферу саме як сферу функціонування конкретних знаків, а не абстрактний інформаційний простір породження знаків. Наприклад, О. Довбуш, виходячи з визначення семіосфери та її механізмів по Ю. Лотману, усе ж таки створює схему, яка цілком відображує ту інтерпретацію семіосфери, яка є домінуючою у сучасній науковій літературі: «знаки → тексти → культури → семіосфера» [6, с. 237]. Але відповідно до концепції Ю. Лотмана, схема мала би мати наступний вигляд: «семіосфера → інформація → знаки → тексти».

Таким чином, аналіз та концептуалізація поняття семіосфери потребує чіткого співвідношення лотманівських інтенцій розуміння семіосфери із сучасними підходами, які звертають увагу на інші аспекти цього поняття. Саме на цій основі можливе вироблення фундаментального й несуперечливого змісту категорії «семіосфера».

Список літератури

1. Зайнетдинова Р.Г. Становление проблемного поля концепции семиосферы Ю.М. Лотмана: историко-философский анализ : Автореф. дис. на соискание науч. степени канд. философ. наук : 09.00.03 «История философии» / Р.Г. Зайнетдинова. – Екатеринбург, 2011. – 26 с.
2. Лотман Ю.М. О семиосфере / Ю.М. Лотман // Избранные статьи в трёх томах. Том I. Статьи по семиотике и топологии культуры. – Талин: «Александра», 1992 – С. 11–24.
3. Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров / Ю.М. Лотман // Семиосфера. – СПб.: «Искусство – СПб», 2000. – С. 150–391.
4. Декомб В. Тожественное и иное. Сорок пять лет из истории французской философии (1933 – 1978) / В. Декомб; пер. М.М. Федоровой // Современная французская философия: [Сборник]. – М.: Издательство «Весь Мир», 2000. – С. 8–182.
5. Соломоник А. Очерк общей семиотики / А. Соломоник. – Минск: МЕТ, 2009. – 191 с. : ил.
6. Довбуш О. Семіосфера як генератор інтра- та інтеркультурних перекладів / О. Довбуш // Питання літературознавства: Наук. зб. — Чернівці: Рута, 2009. — Вип. 78. — С. 235-242.

Полулях Я.Я. Семносфера как семиотическая реальность (к концепции А.Соломоника) //

Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия: Философия. Культурология. Политология. Социология. – 2011. – Т.24 (63). – № 1-2. – С.

В статье рассматривается концепция семиосферы А. Соломоника. Данная концепция является репрезентативной для современной философской мысли.

Ключевые слова: семиосфера, семиотическая реальность, А. Соломоник, Ю. Лотман

Polulyah Y.Y. Semiosphere as semiotic reality (on conception of A. Solomonic) // Scientific Notes of

Taurida National V.I. Vernadsky University. Series: Philosophy. Culturology. Political sciences. Sociology. – 2011. – Vol.24 (63). – № 4. – P.

The article reveals A. Solomonic's concept of semiosphere. Given concept is being representative for modern philosophical mind.

Keywords: semiosphere, semiotic reality, A. Solomonic, Y. Lotman